

Janusz Gręźlikowski

Biskup Stanisław Karnkowski jako ustawodawca : wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej

Studia Włocławskie 7, 355-368

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI

**BISKUP STANISŁAW KARNKOWSKI JAKO USTAWODAWCA
Wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej
w diecezji włocławskiej**

W historyczno-prawnej refleksji nad rolą i miejscem ustawodawstwa kościelnego – powszechnego i partykularnego, które w dużej mierze kształtuje życie i obraz Kościoła, znaczące miejsce posiada Sobór Trydencki (1545-1563). Zainicjowane przez Tridentinum dzieło reformy i odnowy Kościoła stanowiło złożony i długotrwały proces. Jednym z wielu czynników składających się nań było niewątpliwie ustawodawstwo zawarte w dekretach soboru. Przenikanie postanowień soborowych do ustawodawstwa partykularnego, a co za tym idzie do życia kościelnego w poszczególnych krajach, dokonywało się powoli i stopniowo. Przyjmuje się, że w Polsce proces ten ciągnął się niemal do końca XVIII wieku.¹ Głównymi jego protagonistami byli biskupi współpracujący z zaangażowanymi w ideę reformy papieżami.

W diecezji włocławskiej okresu potrydenckiego takim biskupem był Karnkowski (1567-1581) – rzecznik wprowadzenia w życie diecezji natychmiastowej reformy trydenckiej, a późniejszy arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski (1582-1603).² Jego wkład w dzieło recepcji uchwał trydenckich w Kościele polskim i włocławskim był ważny i znaczący. Jako prawnik z wykształcenia (doktorat obojga praw zdobył na uniwersytetach włoskich), wielokrotnie sięgał do wypróbowanego narzędzia reformy i odnowy, jakim było ustawodawstwo. Ten właśnie sektor jego aktywności biskupiej zdecydowanie dominuje nad innymi sposobami kształtowania postaw religijno-moralnych zarówno duchowieństwa, jak i wiernych. Z tego też względu działalność ustawodawcza biskupa Karnkowskiego, jako biskupa włocławskiego, zasługuje na dokładniejsze omówienie.

1. Główne założenia reformy trydenckiej

W wiek XVI Kościół wkroczył wśród głośniego wołania o reformę. Słowo *reformare*, *reformatio* oznaczało po prostu przekształcenie, przeobrażenie

i przywrócenie obrazu Kościoła do jego pierwotnej formy, poprawienie tego, co niewłaściwe w życiu Kościoła. W poszukiwaniu reformy pojawiły się jednak różne drogi, z którymi łączymy dwa słowa: „reformacja” i „kontreformacja”. Pierwszy odnosi się do reformy przeprowadzonej przez Lutera i Kalwina oraz ich zwolenników, czyli do reformy protestanckiej. Drugi zaś może niesłusznie sugerować, że reforma katolicka podjęta w XVI wieku była tylko odpowiedzią i przeciwdziałaniem reformie protestanckiej. Nie jest to prawdą. Najnowsze badania nie pozostawiają bowiem wątpliwości, że zarówno reforma katolicka, jak i protestancka miały korzenie w ogólnym nurcie reformatorskim epoki. Słuszniej jest więc mówić o reformie XVI wieku, zaznaczając w razie potrzeby, że chodzi o reformę katolicką bądź protestancką.³

Odrodzenie katolickie rozpoczęło się w Kościele w drugiej połowie XV wieku w wielu krajach: w Anglii, Włoszech, Hiszpanii, Francji, Niemczech. Inspiracje reformatorskie wychodziły od wielu środowisk katolickich jednocześnie, poczynając od wielkich świętych i reformatorów, a skończywszy na zakonach, elitach intelektualnych i papieżach – reformatorach. Wszyscy oni postulowali potrzebę zmian w Kościele, pogłębienie religijności i zwiększenie aktywności wiernych, krytykowali konserwatyzm władz kościelnych. Należy stwierdzić, że z wyjątkiem papieża Hadriana VI (1522-1523), aż po pontyfikat Pawła III (1534-1549) papieństwo nie brało udziału w rozwijającej się reformie Kościoła końca XV i pierwszej połowy wieku XVI. Dopiero pontyfikat Pawła III stanowi punkt zwrotny pod tym względem.⁴ Papież ten zrozumiał potrzebę i konieczność włączenia się w ruch odrodzenia Kościoła i nadania mu charakteru powszechnego. Po jedenastu latach wysiłków i zabiegów zdołał on zwołać sobór do Trydentu na dzień 1 listopada 1542 r. Jednak w tym terminie sobór nie rozpoczął obrad, a dopiero 13 grudnia 1545 r., po zdecydowanym zarządzeniu papieża Pawła III.⁵

Sobór trwał osiemnaście lat (1545-1563), z dwukrotnymi dłuższymi przerwami, obradował natomiast niewiele ponad trzy lata, w czasie których odbył 25 sesji. Jednak historyczna doniosłość Tridentinum nie wynika ani z długości czasu jego trwania, ani z liczby jego członków, ale z ważności chwili, w której obradował, a nade wszystko z rezultatów jego prac i poruszonych spraw.⁶

Na czym polegał reformacyjny charakter Soboru? Przede wszystkim na wydanych przez Sobór postanowieniach i uchwałach teologicznych, dogmatycznych, prawnych i dyscyplinarnych, które miały na celu wzmocnienie organizacji i dyscypliny kościelnej. Sobór zajął się wyjaśnieniem nauki katolickiej, dając jasne i precyzyjne wyjaśnienie spornych kwestii dogmatycznych, ustalił kanon Pisma Świętego, a Tradycję przyjął jako równorzędne

i pełne źródło wiary. Określił przepisy o nauczaniu prawd wiary i przypomniał o obowiązku nauczania religijnego i głoszenia kazań. Arcydziełem teologicznym Soboru był dekret o grzechu pierworodnym i usprawiedliwieniu człowieka. Sobór określił i wyjaśnił naukę o sakramentach, wydał wiele dekretów dyscyplinarnych odnoszących się do rezydencji biskupów i duchowieństwa, nałożył obowiązek wizytowania parafii przez biskupów, zakazał kumulacji beneficjów i określił obowiązki beneficjatorów, biskupów zobowiązał do zakładania seminariów duchownych w celu podniesienia poziomu intelektualnego, moralnego i duchowego przyszłego duchowieństwa. Zreformował dekretem *Tametsi* prawo małżeńskie, a także zakonne, określił uprawnienia jurysdykcyjne urzędu papieskiego i biskupiego.

Nie wchodząc w szczegóły, należy stwierdzić, że uchwały Soboru Trydenckiego ze swoim głównym motywem odnowy *salus animarum suprema lex esto* ustaliły bazę doktrynalną i prawną Kościoła, przemieniły wewnętrznie struktury i urzędy kościelne, stworzyły dogodne warunki dla rozwoju duszpasterstwa oraz wzmocniły dyscyplinę kościelną.⁷

Postanowienia te, posiadające nade wszystko charakter reformacyjny i będące źródłem odnowy religijnej i kościelnej, wymagały wdrożenia w życie. Stąd wysiłki papieży schyłku XVI wieku i następnych stuleci zostały skierowane ku upowszechnieniu w świadomości Kościoła przekonania, że w Tridentinum należy uznać nie tylko ostateczną regułę wiary, ale i dyscypliny kościelnej.⁸ Recepcja uchwał trydenckich nie była jednak zadaniem łatwym i prostym; był to proces długotrwały polegający nie tylko na realizacji dekretów soborowych przez poszczególne kraje i kościoły diecezjalne, ale był to proces twórczy polegający na interpretacji uchwał Tridentinum i dostosowywaniu ich do potrzeb warunków lokalnych. Ów proces wcielania w życie oraz realizacji uchwał trydenckich, zmierzający w głównej mierze do urzeczywistnienia nowego modelu Kościoła, inicjowało oficjalne przyjęcie postanowień soborowych przez panujących oraz przez episkopaty poszczególnych krajów. W Polsce sprawa ta była bardzo skomplikowana.⁹ Ostatecznie przyjęcie dekretów soborowych przez króla Zygmunta Augusta nastąpiło na sejmie w Parczewie w 1564 r., prowincja lwowska przyjęła uchwały Tridentinum w tym samym roku podczas synodu zwołanego przez arcybiskupa Pawła Tarłę, natomiast metropolia gnieźnieńska przyjęła dekrety soborowe dopiero na synodzie prowincjalnym odbytym w Piotrkowie w maju 1577 roku.¹⁰

2. Synody włocławskie

Sobór Trydencki wyraźnie wskazał, że podstawowym narzędziem realizacji reformy trydenckiej na szczeblu diecezjalnym mają być synody diece-

zjalne. W myśl postanowień Soboru synody te miały odbywać się co roku.¹¹ W Kościele polskim respektowanie tego przepisu napotykało na wiele trudności. Stąd też synod prowincjalny piotrkowski z 1589 r. złagodził ten obowiązek, ustalając, że synody diecezjalne odbywać się będą co trzy lata. W rzeczywistości i ta norma nie była przestrzegana.¹² Niewątpliwie musiała istnieć na to zgoda Stolicy Apostolskiej, jeśli nie wyraźna, to przynajmniej milcząca, skoro nawet najgorliwsi polscy biskupi rzadziej zwoływali synod, niż wymagało tego prawo, a nie byli za to karani.¹³

W końcowych latach obrad Soboru i po jego zakończeniu we Włocławku rządził podeszły wiekiem biskup Mikołaj Wolski (1562-1567). Dekrety trydenckie przeszły tu bez większego echa. Biskup Karnkowski obejmując diecezję w 1567 r., starał się to opóźnienie nadrobić.¹⁴ Dwa przeprowadzone przez niego synody: w 1568 i 1579 r. oraz inne akty prawno-duszpasterskie odegrały kluczową rolę w recepcji uchwał soborowych.

2.1. Synod diecezjalny z 1568 r.

Wkrótce po objęciu diecezji, 14 lutego 1568 r., biskup Karnkowski wydał dekret – mandatum zwołujący synod diecezjalny na 16 marca 1568 r. Należy zauważyć, że synod ten został zwołany dziewięć lat wcześniej od oficjalnego przyjęcia przez Kościół w Polsce na synodzie prowincjalnym w 1577 r. uchwał soborowych.

Celem pierwszego potrydenckiego synodu diecezjalnego obradującego przez dwa dni – 16 i 17 maja 1568 r. – było przedstawienie uchwał i dekretów soborowych, ich oficjalne przyjęcie przez Kościół włocławski oraz wprowadzenie ich w życie diecezji. Owocem obrad synodalnych było 26 zatytułowanych artykułów podzielonych na trzy nie zatytułowane części.¹⁵

Część pierwsza zawierała wskazania, dla kogo i w jakim celu uchwalono konstytucje synodalne. Była przekazaniem prawowiernej nauki Kościoła oraz wyjaśnieniem dla duchowieństwa zasad postępowania i życia zgodnego z zasadami prawa trydenckiego. Wzywała do karność i dyscypliny duchowieństwo, zobowiązywała do strzeżenia dóbr kościelnych i właściwego administrowania nimi. Sporo miejsca poświęcił biskup Karnkowski sprawom przygotowania kandydatów do kapłaństwa. Ogłosił zamiar powołania szkoły kształcącej i wychowującej przyszłych kapłanów (seminarium). Określił, z jakich funduszy będzie się ona utrzymywała. Akt ten stanowi fundację seminarium duchownego we Włocławku, które w sposób kanoniczny zostało erygowane 16 sierpnia 1569 r. Wprowadził jasne przepisy co do beneficjów kościelnych i symonii. Szczegółowo i precyzyjnie określił prawa i obowiązki proboszczów, wikariuszy, zakonników i tych wszystkich, którzy zajmowali się duszpasterstwem.¹⁶

Druga część dokumentu synodalnego została poświęcona omówieniu niektórych sakramentów i sakramentaliów. Najpierw uchwały synodu precyzyjnie podawały i wyjaśniały przepisy odnośnie chrztu, potem Eucharystii, sakramentu pokuty i namaszczenia chorych. Bardzo wnikliwie przedstawione zostały przepisy co do sakramentu małżeństwa, a szczególnie co do formy jego zawarcia. Końcowe statuty drugiej części uchwał synodalnych podejmowały temat sakramentaliów.¹⁷

Ostatnia część dokumentu synodalnego poświęcona została przez prawodawcę obowiązkom duchowieństwa i dyscyplinie kościelnej oraz życiu chrześcijańskiemu w różnych jego przejawach. Biskup wzywał kapłanów do życia świętego, zgodnego z ich powołaniem, wyjaśniał zadania spowiedników i kaznodziejów, zobowiązywał do zakładania szkół, nauczania i wychowywania dzieci i młodzieży. Omawiał zagadnienia postu i jego znaczenia w życiu chrześcijanina. Poświęcił także wiele miejsca kwestii świąt i świętowania, sodalicyj i bractw kościelnych. Ostatnim omawianym zagadnieniem były kary kościelne.¹⁸

Można zatem stwierdzić, że w dość przystępnych i obszernych uchwałach synodalnych biskup Karnkowski przedstawił duchowieństwu i wiernym dokumenty soborowe. Są w nich zawarte zarządzenia ściśle prawne, dyscyplinarne i administracyjne, ale także wyjaśnienia dogmatyczne, przez które Karnkowski pragnął dotrzeć z nieskażoną nauką Kościoła do duchowieństwa i różnych grup wiernych. Zobowiązał wszystkich do ich zachowywania, a jednocześnie do wzajemnej braterskiej kontroli. Na synodzie główną uwagę zwrócono przede wszystkim na sprawy i problemy duszpasterskie w diecezji. Zawartemu w artykułach materiałowi należy przyznać znaczny stopień systematyczności, a także przejrzystości. Nawiązuje się w nich do odnośnych dekretów soborowych, a także do Pisma Świętego i pism Ojców Kościoła.

Na podstawie przepisów prawa powszechnego, jedynie uchwały synodu prowincjalnego musiały mieć aprobatę Stolicy Apostolskiej. Jednak biskup Karnkowski wysłał postanowienia tego synodu do Rzymu, by tam zostały przeanalizowane i zaaprobowane. Papież Pius V listem z dnia 22 maja 1568 r. chwalił gorliwość biskupa kujawsko-pomorskiego pisząc: „zwołałeś bowiem synod diecezjalny, na którym dołożyłeś starania, ażeby całe duchowieństwo uczyniło wyznanie wiary katolickiej, powołałeś także na podstawie dekretu soborowego seminarium” i życzył mu silnej woli i konsekwencji we wprowadzaniu odnowy Kościoła wrocławskiego.¹⁹

Należy podkreślić, że jest to pierwszy synod w historii diecezji wrocławskiej, którego uchwały i dokumenty zostały wydane i ogłoszone drukiem (w Kolonii u M. Cholina w roku 1572), pod tytułem *Constitutiones in dioeclesana synodo Wladislaviensis presidente [...] de Stanislao Carcovio episcopo*

Vladislaviensi.²⁰ Tym samym uchwały synodu stawały się jeszcze bardziej punktem odniesienia zarówno dla duszpasterzy, jak i administracji oraz sądownictwa kościelnego.

Synod ten był jednym z najważniejszych wydarzeń w procesie recepcji Tridentinum, a o jego wadze świadczy fakt, że był on punktem odniesienia dla wielu późniejszych synodów diecezji kujawsko-pomorskiej.

2.2 Synod diecezjalny z 1579 r.

Drugi swój synod biskup Karnkowski zwołał pismem konwokacyjnym z dnia 20 lutego 1579 r., wydanym w Raciążku, na dzień 28 kwietnia tegoż roku do Włocławka. Miał on zadośćuczynić wymaganiom dekretu Soboru Trydenckiego o synodach diecezjalnych oraz ocenić wypełnianie przez duchowieństwo zarządzeń Soboru i synodu diecezjalnego z 1568 r. O zamiarze zwołania i odbycia synodu biskup Karnkowski powiadomił nuncjusza apostolskiego w Polsce Giovanniego Andrea Caligario, prosząc go o przewodniczenie temuż zgromadzeniu.²¹ Nuncjusz jednak ze względu na inne zajęcia nie mógł przybyć na synod.

Dokument synodalny nie jest już tak obszerny i dogłębnie opracowany jak poprzedni. Przypominał on w krótkim kompedium główne myśli i dekrytry Tridentinum, do których pełnego zachowania biskup raz jeszcze gorąco i usilnie wzywał i zobowiązywał, odsyłając do poprzedniego swego synodu, który gruntownie wyłożył oraz przybliżył doktrynę i prawo soborowe. W swej zasadniczej części synod poświęcony był reformie podupadłej kapituły kruszwickiej św. Piotra i Pawła.²² Uchwały synodalne podejmowały następujące tematy: składanie wyznania wiary przez duchownych, uzyskanie aprobaty od biskupa do głoszenia kazań, obowiązek rezydencji oraz posiadania dokumentów Soboru Trydenckiego, Katechizmu Rzymskiego, Brewiarza Rzymskiego i ksiąg do udzielania sakramentów, szczególnie chrztu i małżeństwa oraz Eucharystii i pokuty, zakazu sprzedawania dóbr kościelnych, otrzymywania beneficjum tylko przez posiadających święcenia kapłańskie, noszeniu stroju duchownego i prowadzeniu życia godnego i moralnego przez duchownych, właściwemu funkcjonowaniu zakonów w diecezji, sprawom seminarium duchownego powołanego przez biskupa na poprzednim synodzie.²³

Uchwały synodu, podobnie jak poprzedniego, wiele miejsca poświęcały formacji duchowej i intelektualnej przygotowujących się do święceń, obowiązkowi duchowieństwa, szczególnie proboszczów i tych wszystkich, którzy zajmowali się duszpasterstwem. Nadto zwracały uwagę i porządkowały struktury życia religijnego i kościelnego diecezji. Były one rozwinięciem oraz pewnego rodzaju dopełnieniem uchwał synodalnych z 1568 r.²⁴

Urzędowa kopia uchwał synodalnych została wpisana do Akt biskupów kujawskich i pomorskich. Korzystał z niej ks. Z. Chodyński, kiedy redagował treść wszystkich znanych synodów włocławskich opublikowanych we wspomnianych *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*. Uchwały synodalne zostały poprzedzone spisem zacniejszych uczestników synodu oraz przedstawieniem dekretu zwołującego synod. Obecnie w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku akt tych nie ma. Wzmiankę zaś o synodzie można znaleźć w *Acta Capituli Wladislaviensi*.²⁵

3. Zbiór Karnkowskiego z 1579 roku

Na synodach prowincjalnych w Polsce podkreślano, że obowiązujący zbiór prawa abpa Jana Łaskiego nie uwzględnia dekretów soborowych. Zwrócono się zatem do prymasa Mikołaja Rzerzgowskiego – na synodzie piotrkowskim w 1551 r. – z prośbą o opracowanie nowej kodyfikacji. Na synodzie prowincjalnym odbytym w Piotrkowie z 1557 r., a więc jeszcze w czasie trwania obrad soborowych, ponowiono tę prośbę i jednocześnie powołano komisję kodyfikacyjną, która zdołała tylko zebrać materiały do nowej kolekcji prawnej. Ponowiono zapotrzebowanie na nowy zbiór prawny na synodzie warszawskim w 1561.²⁶ Sprawa opracowania nowego zbioru prawa stała się jeszcze pilniejsza po zakończeniu obrad Tridentinum, a szczególnie po oficjalnym przyjęciu uchwał soborowych na synodzie piotrkowskim w 1577 r., do którego zwołania wydatnie przyczynił się biskup Karnkowski. Synod ten powołał nową komisję kodyfikacyjną, polecając przejrzeć materiał zebrany przez poprzednią komisję, a następnie przedstawić go do zatwierdzenia synodowi prowincjalnemu. Powzięte plany realizowano bardzo wolno z powodu różnych przeszkód; tym samym wydanie jakże potrzebnego zbioru prawnego uwzględniającego dekrety Tridentinum niepokojąco się oddalało.²⁷

Biskup Karnkowski był pierwszym pośród tych, którzy domagali się natychmiastowych reform i umocnienia Kościoła przez publikację nowego zbioru prawa kanonicznego.²⁸ Ponieważ podejmowane próby stworzenia takiej kodyfikacji nie przynosiły oczekiwanych rezultatów, sam postanowił sporządzić taki zbiór prawny dostosowujący polskie prawo partykularne do wymogów Tridentinum. Mając zaś doświadczenie ustawodawcze poprzez odbycie dwóch synodów włocławskich, a także redakcję ustaw synodu prowincjalnego z 1577 r. odprawionego przez prymasa Jakuba Uchańskiego²⁹ i będąc wybitnym i doświadczoneym ustawodawcą synodalnym, wydał Karnkowski w roku 1579 *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski, zwa-*

ne później *Zbiorem konstytucji synodalnych Karnkowskiego*, albo po prostu zbiorem Karnkowskiego.³⁰

Autor w redagowaniu kodyfikacji kierował się praktycznym zastosowaniem ustaw przez duchowieństwo. Stąd często w przepisach prawnych zmieniał tekst oryginalny, dostosowując go do potrzeb pastoralnych Kościoła polskiego. Czynił to ze względów praktycznych, dodając nieliczne poprawki rzeczowe, uwzględniając nauczanie soborowe i metodę legislacyjną.³¹

Po opracowaniu kodyfikacji Karnkowski postarał się o jej zatwierdzenie przez Stolicę Apostolską, wysyłając z jej tekstem do Rzymu dworzan.³² Stolica Apostolska po poczynieniu pewnych poprawek, dostosowujących zbiór Karnkowskiego do prawa powszechnego, zatwierdziła go i zwróciła kanonikowi Brzeźnickiemu, który wtedy przebywał w Rzymie, z poleceniem dostarczenia go arcybiskupowi Uchańskiemu, aby ten „uczynił z nim to, co mu obowiązek nakazuje”.³³ Jednak prymas Uchański nie ogłosił tej kodyfikacji jako obowiązującej, uważając że Karnkowski naruszył swoje kompetencje, sam opracował bowiem kodyfikację kościelnego prawa polskiego, chociaż synod prowincjalny delegował do tej pracy inne osoby, a także wysłał ją do zatwierdzenia Stolicy Apostolskiej nie mając do tego prawa i poza oficjalną drogą urzędową. Stąd uznał, że uczynił to prywatnie, a w związku z tym zbiór Karnkowskiego ma wyłącznie charakter prywatny.³⁴ Dlatego – zdaniem Kakowskiego – prymas Uchański ukrył pismo potwierdzające zbiór Karnkowskiego przez Stolicę Apostolską oraz nie opublikował kodyfikacji kościelnego prawa polskiego własnym autorytetem, czego wymagało prawo do tego, aby zbiór stał się zbiorem urzędowym. Brak potwierdzenia urzędowego metropolity pociągało za sobą określone skutki prawne, czyniąc kodyfikację zbiorem prywatnym.³⁵ Mogła ona być zbiorem urzędowym jedynie na terytorium diecezji włocławskiej, na którym rozciągała się władza prawodawcza autora zbioru prawa, natomiast w odniesieniu do prowincji gnieźnieńskiej i lwowskiej była zbiorem prywatnym.

Biskup Karnkowski, nie mając dokumentu zatwierdzającego zbiór przez Stolicę Apostolską, który powinien być wydrukowany na początku zbioru, zastosował inny dostępny sposób. Otóż wydał kodyfikację bez pisma papieskiego i bez okólnika arcybiskupiego, umieszczając jednocześnie dwa listy apostolskie i list królewski. Pragnąc dodatkowo kodyfikację uwiarygodnić umieścił napis *Executores horum statutorum a S. Sede Apostolica delegati* nad pismem papieża Grzegorza XIII z 8 kwietnia 1578 r., który zatwierdzał statuty synodu prowincjalnego z 1577 r. i wyznaczył egzekutorów dla wprowadzenia w życie uchwał soboru Trydenckiego w Polsce. Te działania miały na celu upozorowanie charakteru urzędowego kolekcji. Opublikowana

w ten sposób kompilacja prawa polskiego pozostała mimo wszystko zbiorem o charakterze prywatnym. Powszechnie jednak wiadano, iż istnieje potwierdzenie Stolicy Apostolskiej dla tej kodyfikacji. Wielu też uważało, iż umieszczenie bulli papieskiej oznaczało zatwierdzenie tego zbioru przez Stolicę Apostolską.³⁶ Z czasem jednak kodyfikacja stała się zbiorem urzędowym z powodu rozpowszechnienia i faktu, że autor został prymasem Polski. Ponadto pojedyncze statuty kodyfikacji Karnkowskiego, w kolekcji i poza nią, których treści nie zmieniono, posiadały powagę prawną, ponieważ pochodziły z autentycznych zbiorów zaczerpniętych od arcybiskupów Mikołaja Trąby i Jana Łaskiego albo synodów prowincjalnych, zatwierdzonych przez Stolicę Apostolską.³⁷

Możemy więc powiedzieć, że kodyfikacja Karnkowskiego w wyniku praktycznego zastosowania stała się zbiorem autentycznym. Szybko jednak się zdezaktualizowała, ponieważ arcybiskup Karnkowski zmarł 8 czerwca 1603 r., a synod prowincjalny arcybiskupa Bernarda Maciejowskiego (1606-1608) z 1607 r. polecił zrehabilitować nową kompilację. Postulat ten powtórzył synod Wawrzyńca Gembickiego (1616-1624) z 1623 r., a w 1628 r. zaaprobowano kodyfikację Wężyka, który wzorował się na zbiorze Karnkowskiego, i ogłoszono drukiem w 1630 r.³⁸

4. Inne działania i akty prawno-duszpasterskie

Obok ważnej i doniosłej działalności ustawodawczej w diecezji włocławskiej, nazywanej wówczas kujawsko-pomorską, zmierzającej do wprowadzenia w życie diecezji reform trydenckich i dostosowania prawa partykularnego do postanowień soborowych, a także dokonania kodyfikacji prawa kościelnego, Karnkowski jako biskup włocławski podejmował jeszcze inne znaczące działania prawno-duszpasterskie. Należały do nich m.in.: fundacja i erygowanie seminarium włocławskiego, wydanie w języku polskim *Napomnień* oraz *Admonitiones*, które w znacznym stopniu przyczyniły się do dostosowania prawa partykularnego i duszpasterstwa do wymogów Tridentinum. Do zasług i działań ustawodawczych Karnkowskiego, które nie będą tutaj omawiane, gdyż odnoszą się do okresu gnieźnieńskiego, należy zaliczyć również odbycie czterech synodów archidiecezjalnych z lat: 1583, 1589, 1591, 1602, wydanie *Katechizmu rzymskiego z nauką trydencką*, założenie seminariów duchownych w Kaliszu i Gnieźnie oraz wywieranie wpływu na politykę państwową przez liczne przemówienia i listy na temat rządzenia i kierowania państwem.³⁹

Dekret Soboru Trydenckiego *Cum adolescentium aetas* z dnia 8 maja 1563 r. zobowiązywał każdą diecezję do posiadania własnego seminarium duchownego.⁴⁰ Tym samym chciał stworzyć nowe, bardziej korzystne niż

dotąd warunki kształcenia i wychowania kandydatów do kapłaństwa. Realizacja dekretu soborowego w dużej mierze zależała od biskupa diecezji. Karnkowski dostrzegając pilną potrzebę kształcenia kandydatów do kapłaństwa i ich praktycznego przygotowania do duszpasterstwa, przedstawił zgromadzonym na synodzie w 1568 r. nagłą konieczność założenia seminarium duchownego.⁴¹ Określił na ten cel środki materialne na sumę 1000 złotych polskich w stosunku rocznym. Od biskupa Karnkowskiego miała pochodzić kwota 600 złotych, z trzech opactw cysterskich diecezji: Koronowa, Pelplina i Oliwy – po 100 złotych oraz wspólnie 100 złotych mieli złożyć trzej prepozyci zakonni – kartuski, benedyktynek żarnowieckich i dominikanek żukowskich.⁴² Za zgodą swej kapituły katedralnej i zebranego na synodzie duchowieństwa, ufundował je 16 marca 1568 r., jako pierwsze na ziemiach tzw. rdzennej Polski, a trzecie w obecnych granicach Polski.⁴³

Fundacja seminarium wrocławskiego została zatwierdzona wraz ze statutami synodu 22 maja 1568 r. przez Piusa V.⁴⁴ Posiadając potwierdzenie fundacji seminarium, po rocznych przygotowaniach i realizacji zaplanowanych na synodzie oraz przewidzianych później środków materialnych, dnia 16 sierpnia 1569 r., na zebraniu generalnym kapituły katedralnej i za jej zgodą, biskup Karnkowski wydał dokument erekcji Seminarium Duchownego we Wrocławku.⁴⁵ W dyspozycji dokumentu erekcyjnego położył ogólne zręby organizacyjne nowej instytucji. Wytyczył kwestie utrzymania seminarium, określił kierownictwo naukowe i wychowawcze, podał precyzyjnie program nauczania.⁴⁶

Seminarium wrocławskie zaczęło funkcjonować zaraz po swej fundacji, a przynajmniej po erekcji. Brak należytego pomieszczenia, zarazy nawiedzające miasto biskupie oraz brak trwałego funduszu na utrzymanie seminarium nie sprzyjały jego rozwojowi. Opaci w Koronowie, Oliwie i Pelplinie oraz przełożeni klasztorów w Kartuzach, Żarnowcu i Żukowie nie wywiązywali się ze swych zobowiązań podpisanych na synodzie w 1568 r.⁴⁷ Na skutek powyższych trudności i okoliczności nie zdołał biskup rozwinąć, a nawet utrzymać swego dzieła. Przechodząc w roku 1581 na stolicę gnieźnieńską, musiał pozostawić seminarium bez profesorów i alumnów.⁴⁸

Dostrzegając szerzący się protestantyzm w części pomorskiej diecezji, w wyniku którego zagrożony został nie tylko katolicyzm, ale i polskość tych ziem, pragnął zabezpieczyć miejscowej ludności opiekę duszpasterską przez dostarczenie odpowiednio przygotowanego duchowieństwa. Dlatego myślał o stworzeniu fundacji na założenie jeśli nie seminarium, to przynajmniej kolegium jezuickiego w Gdańsku.⁴⁹ Przeniesiony z Wrocławka do Gniezna, nie zdołał zrealizować swoich planów. Zdołał tylko przeznaczyć trzecią część

alumnów w ufundowanym seminarium włocławskim (8 na 24 alumnów) na potrzeby części pomorskiej diecezji.

Odnowie duszpasterstwa w duchu trydenckim oraz trosce o ujednoczenie liturgii w diecezji służyły wydane przez Karnkowskiego w języku polskim, w formie książeczki u Szarffenberga w Krakowie w 1568 r., *Napomnienia potrzebne i zbawienne, których wszyscy plebani w Kujawskim i Pomorskim biskupstwie przy świętości kościelnych sprawować mają*. Przeznaczone one były nie tylko dla duchowieństwa, ale także dla tych, którzy mieli intelektualne braki odnośnie do nauki wiary. Doczekały się kilku wznowień, w 1569, 1570 i 1577 roku.⁵⁰

W roku 1572 w Kolonii u M. Cholina biskup Karnkowski wydał w języku łacińskim swoje *Admonitiones quinque circa sacramentorum administrationem faciendae*, które omawiały od strony dogmatycznej i praktycznej pięć sakramentów, najbardziej znaczących dla chrześcijanina. Agenda ta miała służyć pomocą duchowieństwu przede wszystkim w pracy duszpasterskiej, aby było ono prowadzone w duchu odnowy trydenckiej. Ponadto miała na celu usunięcie nadużyć w sprawowaniu sakramentów oraz przyczynić się do poznania przez duchowieństwo zagadnień związanych z teologią moralną i sakramentologią.⁵¹ Agenda ta, jako Agenda liturgiczna Karnkowskiego stała się po przyjęciu jej na synodzie prowincjalnym w 1577 r. jako obowiązującej w całej metropolii gnieźnieńskiej, pierwszą w historii sakramentalną agendą prowincjalną. Jej to przypadła rola ujednoczenia sakramentów w całej prowincji gnieźnieńskiej w myśl zaleceń Soboru Trydenckiego.⁵²

* * *

Biskup Stanisław Karnkowski, najpierw jako biskup włocławski, a później metropolita gnieźnieński i prymas, odznaczał się wielką aktywnością ustawodawczą. Analiza jego działalności ustawodawczej upoważnia do stwierdzenia, że budował w diecezji nowe struktury życia religijnego, duszpasterskiego i kościelnego na bazie programu wytyczonego przez Sobór Trydencki. Zasłynął jako oddany reformator Kościoła katolickiego, obrońca wiary, krzewiciel oświaty, reformator obyczajów duchowieństwa i wiernych świeckich, a przede wszystkim jako wybitny i doświadczony prawnik ustawodawstwa synodalnego w Polsce. Przyjęcie postanowień trydenckich w diecezji kujawsko-pomorskiej, a później pod jego przewodnictwem na synodzie prowincjalnym w Piotrkowie w 1589 r., dało trwałe podstawy dla reformy życia religijnego w państwie polskim i przyczyniło się do intensywnego rozwoju działalności synodalnej w diecezjach, także w diecezji włocławskiej.

Wielkie znaczenie miała również kodyfikacja Karnkowskiego z 1579 r. sporządzona z pozycji biskupa włocławskiego. Mimo że miała ona charak-

ter zbioru prywatnego, była uważana i uznawana za zbiór urzędowy. Cieszyła się popularnością i była stosowana przez duchowieństwo w pracy duszpasterskiej, a kilkadziesiąt lat później posłużyła za podstawę opracowania nowej, urzędowej kodyfikacji prowincjalnego prawa kościelnego w Polsce.

Zdawał sobie sprawę, że odnowa duszpasterstwa i naprawa życia religijnego musi znaleźć swój początek w reformie duchowieństwa, zachowaniu karności i dyscypliny kościelnej oraz życiu i postępowaniu zgodnym z duchem powołania kapłańskiego, o co zabiegał w swoich działaniach ustawodawczych i pasterskich, powołując do życia seminarium duchowne we Włocławku. Podejmował wysiłki zmierzające do obrony wiary katolickiej zagrożonej reformacją, regulował kwestie odnoszące się do nauczania prawd wiary, nauczania katechetycznego, sprawowania sakramentów, kultu Bożego. Wydał *Napomnienia* oraz *Admonitiones* – agendę liturgiczną, które służyły ujednoczeniu liturgii i były pomocą dla duszpasterzy.

Zaliczany do nowej generacji biskupów potrydenckich, gruntownie wykształcony i przygotowany do kierowania diecezją w nowych, trudnych warunkach potrydenckich, poprzez swoją pełną gorliwość i troski działalność reformatorską, ustawodawczą i duszpasterską przyczynił się do odrodzenia życia religijnego i kościelnego w diecezji włocławskiej i całej ówczesnej Polsce.

PRZYPISY

¹ W. Góralski, *Andrzej Chryzostom Załuski biskup płocki 1692-1698. Wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej*, Warszawa 1987, s. 5; zob. J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI-XVIII wieku, w: Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969, s. 39-53.

² Zob. J. Gręźlikowski, *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej*, „Prawo Kanoniczne” 44(2001), nr 1-2, s. 161-184; por. M. Kosman, *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000, s. 135-141.

³ A. Gałka, *Różne drogi i poszukiwania reformy*, „Miejsca Święte” 8(44) 2000, s. 3.

⁴ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 5, Lublin 1984, s. 149; R. Fischer-Wolpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 147-148.

⁵ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 3, Warszawa 1989, s. 97.

⁶ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 49.

⁷ Zob. W. Wójcik, *Znaczenie uchwał soboru trydenckiego dla historii prawa kanonicznego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 8(1965), nr 2(30) s. 3-12; H. Jedin, *La conclusion del concilio di Trento*, Roma 1964; G. Alberigo, *Nowe poglądy na sobór trydencki*, „Concilium” 1-10(1965/66), s. 531-542.

⁸ W. Góralski, *Reformistyczne synody płockie na przełomie XVI i XVII wieku*, Płock 1983, s. 13.

⁹ Zob. T. Glemma, M. Banaszak, *Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele polskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce* (red. B. Kumor, Z. Obertyński) t. 1, cz. 2, Poznań – Warszawa 1974, s. 173-207; P. Aleksandrowicz, *Przyjęcie przez króla i senat uchwał Soboru Trydenckiego w Parczewie w 1564 r.*, „Prawo Kanoniczne” 9(1966), nr 3-4, s. 363-381.

¹⁰ I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1981, s. 107; zob. A. Pawiński, *Synod piotrkowski w roku 1577*, w: *Źródła dziejowe*, t. 4, Warszawa 1877, s. I-XXXVII.

¹¹ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2 de ref.

¹² M. Morawski, *Synod diecezjalny w dawnej Polsce*, Włocławek 1937, s. 7-8.

¹³ A. Petroni, *Kanonistyka*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (red. M. Rechowicz) t. 1, Lublin 1974, s. 388-389.

¹⁴ W trakcie obrad Tridentinum w diecezji włocławskiej odbyły się cztery synody: trzy zwołał biskup Andrzej Zebrzydowski (1546-1551) – dwa częściowe w 1547 i 1550 r. oraz diecezjalny w 1551 r., jeden odbył biskup Jan Drohojowski (1551-1557) w 1554 r., które jednak nie podjęły sprawy reform. Nie znamy uchwał tych synodów, gdyż nie zachowały się ich statuty i dlatego trudno jednoznacznie ocenić ich charakter i znaczenie. Zob. Z. Chodyński, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae, Varsaviae 1890*, s. XXVII, XXVIII oraz S. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 50(1967), s. 87.

¹⁵ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 50-70.

¹⁶ Por. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 143-144.

¹⁷ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 56-62.

¹⁸ Tamże, s. 62-70.

¹⁹ Z. Chodyński, dz. cyt., s. 79.

²⁰ Wydania tego nie ma w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Znał je i na jego podstawie opublikował statuty synodalne tego synodu Z. Chodyński w swoim zbiorze *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae, Varsaviae 1890* (s. 38-79). Nie ma też akt rękopiśmiennych tego synodu w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku.

²¹ Z. Chodyński, dz. cyt., s. XXX.

²² Tamże, s. 89.

²³ Tamże, s. 80-86.

²⁴ Por. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 145-146.

²⁵ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta Kapituły Katedralnej, n. 5(219) k. 7.

²⁶ S. Tymosz, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1579 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 13(2003), z. 2, s. 51; Zob. W. Góralski, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991, s. 154; I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z roku 1761*, Warszawa 1981, s. 109; R. Karwacki, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z roku 1579*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 8(1994), s. 289.

²⁷ S. Tymosz, art. cyt., s. 552-54.

²⁸ A. Kakowski, *Biskupa Stanisława Karnkowskiego Zbiór Konstytucji Synodalnych. Przyczynek do Historii ustawodawstwa kościelnego w Polsce*, Włocławek 1912, s. 9.

²⁹ Zob. S. Tymosz, dz. cyt., s. 56; por. T. Wierzbowski, *Vincent Laureo, Varsaviae 1887*, s. 563.

³⁰ *Constitutiones Synodorum Metropolitanæ Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam veterum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanisłai Karnkowski [...] Cracoviae 1579*; W sprawie autorstwa zbioru pojawiły się wątpliwości, chociaż literatura historycznoprawna jemu przypisuje w konsekwencji redakcję. Według opinii Kakowskiego „Karnkowski podjął się napisania kompilacji prawnej «z zamiłowania» i dlatego, iż wyznaczone osoby nie wykonały nałożonego na nich przez synod prowincjonalny obowiązku. Ponadto za autorstwem Karnkowskiego przemawia synod prowincjonalny odbyty w Piotrkowie w 1578 r., który po uzyskaniu zatwierdzenia w Stolicy Apostolskiej polecił wręczyć sporządzony zbiór prawa nie arcybiskupowi Jakubowi Uchańskiemu, do którego należała promulgacja uchwał prowincjonalnych z urzędu, lecz biskupowi Karnkowskiemu, który musiał być w pierwszej kolejności zaintereso-

wany prawem prowincjalnym. Zob. A. K a k o w s k i, dz. cyt., s. 8; por. R. K a r w a c k i, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego...*, s. 289-294; S. L i b r o w s k i, *Synody...*, s. 89.

³¹ A. K a k o w s k i, dz. cyt., s. 20-25; zob. S. T y m o s z, art. cyt., s. 58.

³² Wynikało to z faktu, iż Stolica Apostolska, począwszy od soboru Trydenckiego, wydała 14 czerwca 1573 r. orzeczenie, że nie należy bez konsultacji i uprzedniego zatwierdzenia Stolicy Apostolskiej publikować konstytucji uchwalonych na synodach prowincjalnych. Zaś papież Sykstus V (1585-1590) bullą *Immensa aeterni* z 1587 r. zastrzegł, iż uchwały synodów prowincjalnych powinny być przejrane przed publikacją i ewentualnie poprawione przez Kongregację Soboru, aby je uchronić przed błędami i sprzecznością z prawem powszechnym. S. T y m o s z, dz. cyt., s. 58.

³³ Tamże, s. 59.

³⁴ Tamże, s. 60-62; zob. R. K a r w a c k i, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego...*, s. 291; T. W i e r z b o w s k i, *Uchańsiana czyni zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego*, t. 2, Warszawa 1884, s. 164-165, 331 i 338.

³⁵ A. K a k o w s k i, dz. cyt., s. 32-33.

³⁶ R. K a r w a c k i, *Zbiór Jana Łaskiego ogłoszony na synodzie w Piotrkowie*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 6(1994), s. 211-213.

³⁷ S. T y m o s z, dz. cyt., s. 58-63. Autor szczegółowo wyjaśnia sprawę aprobaty Stolicy Apostolskiej dla zbioru Karnkowskiego i jego działania zmierzające do uwiarygodnienia kodyfikacji. Zob. A. K a k o w s k i, dz. cyt., s. 27-31.

³⁸ S. T y m o s z, dz. cyt., s. 67; Por. *Constitutiones Synodorum Metropolitanae Eccl: Gnesnen: Provincialium Autoritate Synodi Provincialis Gembiciana, per Deputatos recognite; jussu vero et opera [...] Joannis Wężyk, [...] Archiepiscopi Gnesnen; L. N. R. P. P. editae, Cracoviae, in Officina Andrae Petricovij Anno Dni: MDCXXX.*

³⁹ R. K a r w a c k i, *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego...*, s. 290; Zob. S. T y m o s z, art. cyt., s. 55.

⁴⁰ Conc. Trid., sess. XXIII, c. 18 de ref.

⁴¹ Z. C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. XIII, 47; Zob. S. L i b r o w s k i, *Czterechsetlecie fundacji Seminarium Włocławskiego (1568-1968)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 17(1968), s. 179.

⁴² Z. C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 47.

⁴³ A. P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 14-15; zob. S. L i b r o w s k i, *Właściwie, które seminarium w Polsce jest najstarsze?*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 17(1968), s. 185-189.

⁴⁴ Z. C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 79; zob. S. L i b r o w s k i, *Czterechsetlecie fundacji...*, s. 181.

⁴⁵ S. L i b r o w s k i, *Czterechsetlecie erekcji Seminarium Włocławskiego (1569-1969)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 18(1969), s. 125.

⁴⁶ Tamże, s. 127; zob. S. S z c z e b l e w s k i, *Seminaria duchowne diecezji włocławskiej*, „Ateneum Kapłańskie” 72(1969), s. 238-239.

⁴⁷ Z. C h o d y ń s k i, dz. cyt., s. 82.

⁴⁸ S. L i b r o w s k i, *Czterechsetlecie fundacji...*, s. 183.

⁴⁹ S. S z c z e b l e w s k i, art. cyt., s. 255-256.

⁵⁰ A. B r u ź d z i ń s k i, *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Kraków 1990 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Włocławku), s. 148.

⁵¹ Tamże, s. 149-155.

⁵² Tamże, s. 158.